

İşitme Kayıplı Ebeveynlerin Çocukları (CODA): Ebeveynleri ile Sözlü İletişim Yoksunluğunun Dil ve Sosyal-Duygusal Gelişime Etkisine Genel Bir Bakış

Children of Deaf Parents (CODA): An Overview on the Effect of Lack of Verbal Communication with Their Parents on Language and Social-Emotional Development

Fatma Karademir^{1*}, Çiğdem Aytekin²

¹Araştırma Görevlisi, İnönü Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, fatma.karademir@inonu.edu.tr, 0000-0002-6202-1590, *Sorumlu Yazar

²Dr. Öğretim Üyesi, Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü, cgdmc@hacettepe.edu.tr, 0000-0002-2967-6456

Geliş tarihi/Received: 25.01.2022

Kabul tarihi/Accepted:30.12.2022.

Yayın tarihi/Published:30.12.2022

ÖZET

İnsan, sosyal bir varlıktır ve iletişim insan yaşamının vazgeçilmez bir ögesidir. Fakat işitme kayıplı ebeveynlerin çocukları (CODA; Children of Deaf Adults) ebeveynleriyle sözlü iletişimden yoksun kalmaktadırlar. Bu çevresel yoksunluk, CODA'ların farklı alanlardaki gelişimlerini farklı şekillerde etkileyebilmektedir. Bu çalışmanın amacı, işitme kayıplı ebeveynleri ile sözlü iletişim yoksunluğunun CODA'ların dil gelişimi ve sosyal-duygusal gelişim alanlarında gelişimleri üzerindeki etkilerini genel çerçevede ele almaktır. Çalışma, bu amaç doğrultusunda, ulusal ve uluslararası literatürde yer alan konu ile ilgili araştırmalarla da desteklenen bir derleme makale niteliğindedir. Bu çalışmada; kısıtlı sayıda araştırmanın yapıldığı bu konuya dikkat çekmek amaçlanarak, ebeveynlerle iletişimde yaşanan bu yoksunluğun bireyin dil gelişimi ve sosyal-duygusal gelişimine etkilerinin önemi üzerinde durulmuştur. Alan yazın gözden geçirildiğinde bu konuda çok kısıtlı sayıda araştırmaya ulaşılmıştır. Ulaşılan çalışmalar sonucunda, CODA'ların dil gelişimi alanında; yaşamın erken dönemlerinde ebeveynlerinden yeteri sesli uyaran alamadıkları ve çıkardıkları sesler için yeterli geri bildirim alamadıkları için dil gelişimi ve konuşma becerisi konusunda gecikmeler yaşayabildikleri, gerekli sözel girdi ve sosyal etkileşimin erken dönemlerde sağlanmasıyla bu gecikmelerin önlenilebileceği görülmüştür. Sosyal-duygusal gelişimleri için ise, CODA'ların iki kültürlü bireyler sayılabilecekleri söylenebilmektedir. Ayrıca; ebeveynlerinin işitme kaybı nedeniyle sosyalleşme ve akademik destek görme konularında sorunlarla karşılaşmaları, küçük yaşlarda yaşlarıyla uyumlu olmayan sorumluluklar almaları gibi olumsuzlukların söz konusu olduğu görülmüştür. Diğer yandan; bu sorumluluklar onların daha özgüvenli, problem çözme becerileri yüksek, olgun ve sorumluluk sahibi bireyler olmalarına katkı sunmaktadır. Bu çalışma sonuçları, CODA'ların ve ebeveynlerinin bu süreçlerde mutlaka gelişimsel desteğe ihtiyaç duyduklarını düşündürmektedir. Konuya ilişkin daha çok çalışma ve proje geliştirilmesinin ve bu çocukların desteklenmelerinin de oldukça önemli olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çevresel yoksunluk, dil gelişimi, sosyal-duygusal gelişim, CODA, işitme kayıplı ebeveyn

ABSTRACT

Human is a social being and communication is an essential element for its life. However, children of deaf parents (CODA/Children of Deaf Adults) lack verbal communication with their parents. This environmental deprivation can affect the development of CODAs in different areas in different ways. The aim of this study is to examine the effects of verbal communication deprivation with deaf parents on the development of CODAs in language development and social-emotional development in general frame. For this purpose, the study is a review article supported by researches on the subject in the national and international literature. In this study, it was aimed to draw attention to this issue, where a limited number of studies were conducted, and the importance of this deprivation in communication with parents on language development and social-emotional development of the individual was emphasized. When the literature was reviewed, very limited research was found on this subject. As a result of the studies reached in the field of language development of CODAs, it's seen that CODAs can experience delays in language development and speaking skills because they do not receive enough audible stimuli from their parents in the early stages of life and cannot receive sufficient feedback for the sounds they make. For their social-emotional development, it can be said that CODAs can be considered as bicultural individuals. Furthermore, it's observed that, due to their parents' hearing loss, they encounter problems in socialization and academic support, also they take responsibilities that are not compatible with their age at a young age. On the other side, these responsibilities contribute to them becoming more self-confident, mature, and responsible individuals with high problem-solving skills. The outcomes of this study suggest that CODAs and their parents absolutely need developmental support in these processes. Conducting more researches and projects on the subject and supporting these children is thought to be very important.

Keywords: Environmental deprivation, language development, social-emotional development, CODA, deaf parents

GİRİŞ

Ebeveynleri işitme kayıplı olan fakat kendisi işitebilen çocukları ifade etmek için genellikle İngilizce ifadesinin kısaltması olan CODA (Children of Deaf Adults) ifadesi kullanılmaktadır. CODA, bir ya da daha fazla işitme kayıplı ebeveyn ya da bakım veren tarafından yetiştirilen çocukları ifade eden bir kavramdır (Bauman, 2008). İşitemeyen aile üyelerine sahip işitebilen çocuklar için farklı kavramların da literatürde yer aldığı görülmektedir. Örneğin, ebeveynleri ve diğer kardeşleri işitme kaybı olan çocuklar için OHCODA (Only Hearing Child of Deaf Adults; İşitme Kayıplı Ebeveynlerin İşitebilen Tek Çocuğu), başka kardeşi olmayan çocuklar için OCODA (Only Child of Deaf Adult; İşitme Kayıplı Ebeveynlerin Tek Çocuğu) gibi kısaltmaların kullanımı söz konusudur. (Child of Deaf Adult, t.y.) İşitme kayıplı ebeveynlerin 18 yaş altındaki işitebilen çocukları için zaman zaman KODA (Kids of Deaf Adults; İşitme Kayıplı Ebeveynlerin Çocukları) kısaltması kullanılsa da İşitme Kayıplı Ebeveynlerin İşiten Çocukları (HCDP; Hearing Children of Deaf Parents), CODA ifadesi ile bilinir hale gelmiştir. (Bauman, 2008)

İşitme kayıplı ebeveynlerin %90'ının işitebilen çocuklara sahip olduğu belirtilmektedir (Gertz ve Boudreault, 2016). Bu noktada da ebeveynler ve çocukları arasında kurulacak iletişim şekli önem kazanmaktadır. Duygu, düşünce veya bilgilerin akla gelebilecek her türlü yolla başkalarına aktarılması (Türk Dil Kurumu Sözlükleri, t.y.) olarak tanımlanan iletişim, sözlü ve sözsüz yöntemlerle kurulabilir. Özellikle her iki ebeveyni de işitemeyen CODA'ların, ebeveynlerinin işitme kayıplarından dolayı onlarla sadece sözsüz iletişim kurabildikleri ve ebeveynlerine duygu, düşünce veya bilgilerini dil aracılığıyla iletemeyecekleri; sözlü iletişimden yoksun kalabildikleri söylenebilir.

İşitemeyen ebeveynleri ile sözlü iletişim yoksunluğu yaşayan CODA'lar ve ebeveynleri arasındaki sözsüz iletişimi ise işaret dili sağlamaktadır. (Erdoğan, 2018; Toohey, 2010) İşaret dili; işitemeyen ya da konuşamayan bireylerin birbirleriyle ya da diğer bireylerle iletişim kurabilmek için ellerini, jest ve mimiklerini, vücut dillerini kullanarak oluşturdukları görsel ve sessiz bir dildir. İşaret dili de diğer dillerde olduğu gibi kendine özgü kural ve özelliklere sahiptir. Evrensel bir işaret dili olmayıp, her ülkenin kendine ait işaret dili bulunmaktadır. (Türk İşaret Dili TercümanlarıDerneği, t.y.) CODA'lar ebeveynleri ile iletişim kurabilmek için işaret dilini kullanabilecekleri gibi, işitebilen çocuklar olduklarından, çevrelerindeki diğer bireylerle kurulan sözlü iletişim sürecinin de bir parçası olmaktadır. Bu açıdan da CODA'ların ebeveynlerinin işitme kayıplarından dolayı işaret dili ve sözlü iletişim sağlayacakları dil olmak üzere iki dilli olarak yetiştikleri belirtilmektedir (Erdoğan, 2018). Bu açıdan da dil gelişimlerinin ve çevreleriyle kurdukları etkileşim bağlamında sosyal gelişimlerinin içinde buldukları bu durumdan etkilenebileceği öngörülebilir.

Gelişim, bireyin yaşamı boyunca büyüüp olgunlaşmasını da içine alan sürekli bir değişimdir. Bireyin hem içsel, biyolojik ve kalıtsal süreçlerinden hem de çevreden etkilenen çok boyutlu bir süreçtir. Bu nedenle de gelişimde bireysel farklılıklar söz konusudur (Doğan ve Şengül, 2021). CODA'ların, ebeveynlerinin işitme ve konuşma kayıpları nedeniyle yaşadıkları sözlü uyaran eksikliği ile ortaya çıkan çevresel yoksunluk; onların gelişimlerinde bazı bireysel farklılıklara ve bu nedenle bazı gelişim alanlarında çeşitli gecikmeler yaşayabilmelerine neden olabilmektedir. Bu bilgiler çerçevesinde bu çalışmada, ebeveynler tarafından sağlanan sözlü uyaran yoksunluğunun birbirleri ile sürekli etkileşim halinde olan dil gelişimi ve sosyal-duygusal gelişim alanlarında CODA'lar üzerindeki etkisi, alanyazında ulaşılan çalışmalarla da desteklenerek genel bir bakış elde edilmiş olacaktır.

Ebeveyn ile Sözlü İletişim Yoksunluğunun CODA'ların Dil Gelişimine Etkilerinin Genel Açıdan Gözden Geçirilmesi

Dil, insanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için kelimelerle veya işaretlerle yaptıkları anlaşma (Türk Dil Kurumu Sözlükleri, t.y.) olarak tanımlanmaktadır. Sosyal bir

varlık olarak iletişim kurma ihtiyacına sahip olan insan için dil, iletişimi sağlayan en önemli araçtır (Aslan, 2019). İnsanın etrafındaki diğer insanlarla konuşması, onları dinlemesi, okuması, yazması dil ile sağlanmaktadır. Çocukların da akranları ve diğer yetişkinlerle sosyalleşmeleri, istek ve ihtiyaçlarını ifade edebilmeleri yaşlarına uygun iletişim becerilerine sahip olmaları ile ilişkilidir ve bu nedenle, bu becerileri gösterebilmelerinde dil ve konuşma gelişimi önemli bir yer tutmaktadır (Turan ve Gündüz, 2020). Küçükünal (2021), dil gelişiminin çocuğun kronolojik yaşına göre ana dilinde kazandığı becerileri ifade ettiğini belirtirken; diğer gelişim alanlarını önemli ölçüde etkilediğini ve çevre faktöründen etkilenen bir yapıda olduğunu da vurgulamaktadır. Dil gelişiminde çocuğun çevresindeki kişilerin dilini anlama becerisi alıcı dil gelişimi, çocuğun kendisini anlatabilme becerisini ise ifade edici dil olarak tanımlanmaktadır (Yazıcı, 2020). Dolayısıyla, dil gelişiminde anlama ve ifade etme becerileri önem kazanmaktadır. Bu kapsamda, CODA'ların iletişim ve etkileşim süreçlerine bakıldığında, işitme kayıplı ebeveynleri ve diğer yakınları ile iletişimlerini sözsüz iletişim dilleri olan işaret dili ile sağladıkları; ancak işiten dünyanın da üyeleri oldukları düşünüldüğünde sözlü iletişim kurma ihtiyaçlarının da olacağı açıktır. Bu nedenle CODA'ların ifade edici dil gelişimlerinin desteklenmesi ayrı bir öneme sahip görünmektedir. İşaret dili kullanımı ifade edici dil gelişimi kapsamında değerlendirilse de bu çalışmada CODA'lar için kullanacağımız ifade edici dil gelişimi kavramı onların konuşma ve sözlü iletişim becerileri gelişimi için kullanılacaktır. Ayrıca, özellikle ebeveyne/bakım verene güvenli bağlanma süreci ve ebeveynlerin tutumunun çocuk gelişimi üzerindeki önemi ve etkisi ile her ebeveynin büyük ebeveynlerden destek alma olanağının olmayabileceği süreçleri düşünülerek, işitme kayıplı ebeveynlerle olan etkileşim süreci üzerinde durulmuş olacaktır.

Dil gelişimi ile ilgili farklı kuramcılarının farklı yaklaşımları söz konusudur ve dilin gelişimsel seyrini farklı bakış açılarıyla ortaya koymaktadırlar. Davranışçı yaklaşıma göre dil gelişimi, bebeklerin tesadüfen çıkardıkları doğru ses ve kelimelerin ebeveynler tarafından ödüllendirilmesi, bu davranışlarının pekiştirilmesi ile oluşturmaktadır; pekiştirilen bebek, sesleri tekrar eder ve zamanla konuşma öğrenimi gerçekleşir (Turan ve Topcu, 2019). Bu kuram, dil öğrenimi üzerinde çevrenin etkisini vurgulamaktadır. Doğduğunda dile dair bebeğin taşıdığı boş levha, çevrenin sunduğu deneyimlerle dolmaktadır. Bu uyarın-tepki ilişkisi bebeğin çıkardığı ilk seslere çevreden verilen tepkilerle başlamaktadır. (Turan ve Topcu, 2019) Bu sayede bebek çıkardığı seslerin dış dünya için bir anlam ifade ettiğini ve onları anlamlı birimler olarak şekillendirmeyi öğrenir. Bir bebeğin art arda “-ba,-ba” hecelerini çıkardığında çevresindeki bireylerin bu durumdan duydukları hoşnutluğu bebeğe yansıtmasıyla bebeğin bu ilgiyi korumak için “baba” kelimesini daha sık ve her seferinde daha akıcı bir şekilde seslendirecek olması bu durumun bir örneğidir. Bu yaklaşım açısından bakıldığında; işitemeyen ebeveynlerin, seslerini duymadıkları bebekleri için doğru şekilde ve yerinde pekiştirmeler yapamayacakları, bu nedenle bebeklerin konuşma gelişiminin bundan etkilenebileceği düşünülebilir. Çünkü; bebekler, doğduklarında tamamen ebeveynlerine/bakım veren kişiye bağımlıdırlar (Burger, 2006) ve ebeveynlerine bağımlı oldukları bu konuşma öncesi dönemde ağlamak, iletişim kurmak için bebeklerin kullandığı güçlü bir sinyaldir (Lambert ve ark., 2012; akt. Höl, 2017). Özellikle hareket kabiliyetinin de çok sınırlı olduğu ilk dönemlerde bebekler, etraflarında kimse yokken istek ve ihtiyaçlarını çoğunlukla çıkardıkları seslerle anlatmaktadırlar. Fakat ebeveynleri işitemeyen CODA'ların, ihtiyaç duyduklarında ebeveynlerine ulaşmaları bu açıdan da zorlaşabilmektedir. Bu kapsamda da bebek çıkardığı sesler ya da ağlamasına karşılık uygun sözel pekiştireç alamamaları, dil gelişimlerinin akranlarına göre farklı bir seyrinde (Erdoğan, 2018) olabileceğini düşündürebilir. Öte yandan, CODA'ların %90'ı işten büyükanne-büyükbabaya da sahip olduğundan (Moore ve Levitan, 1993); bebekler, sesli iletişim sürecini erken dönemlerden itibaren deneyimleme fırsatı bulabilirler. CODA'lar, işaret dili ile alıcı ve ifade edici dil becerilerini akranları ile paralel düzeyde geliştirebilseler de (Toohey, 2010), sesli dünyada iletişim kurabilmek için işitme ve

konuşma becerilerini desteklenerek kazanmaları da önemlidir. Bu noktada, işitebilen akrabaların destekleri önemli olacaktır. Aynı evi büyük ebeveynleri ile paylaşan CODA'ların çıkardıkları seslere yerinde, zamanında ve her zaman verilecek pekiştireçler ile dil gelişimleri daha tutarlı bir şekilde desteklenebilecektir. Bu doğrultuda da büyük ebeveynlerin uygun desteği sağlayabilmelerinde alacakları gelişimsel danışmanlık süreci büyük bir öneme sahip olarak değerlendirilebilir.

Sosyal öğrenme kuramcılarına göre ise dilin öğrenimi bebeğin sosyalleşme sürecinde ebeveynlerin konuşmalarını model alması ve taklit etmesiyle gerçekleşir, taklit edilen ses ve kelimelerden doğru olanlar pekiştirilirken yanlış olanlar düzeltilir. Bu kurama göre dil gelişimi için zengin sözcük deneyimi sağlayacak ortamlar ve dilin doğru öğrenilmesini sağlayacak modellerin olması önemlidir. (Aksoy, 2019) Sosyal öğrenme kuramının, modelde gözlenen ve taklit edilen seslerin pekiştirilme ile süreklilik kazanacağını ve pekiştirilmezse devre dışı bırakılacağını öne sürmesi açısından davranışsal öğrenme ile benzerlik gösterdiği düşünülebilir. Fakat davranışsal kuramda rastgele çıkarılan seslerin pekiştirilmesi söz konusu iken; sosyal öğrenme kuramında, çevredeki gözlenen modellerin taklit edilmesi üzerine çıkarılan seslerin pekiştirilmesi söz konusudur (Aksoy, 2019). Yani, dilin öğrenmek için bebek, model alacak bireylere ihtiyaç duymaktadır. İşitme kayıplı ebeveynlerin çoğunlukla konuşmadığı da göz önünde bulundurulduğunda; CODA'ların konuşmayı ebeveynlerini taklit ederek öğrenme imkânlarından yoksun kalabildikleri, konuştuklarında ise onları işitemeyen ebeveynleri tarafından pekiştirilemedikleri, ebeveynlerinin işitme kayıpları nedeniyle zengin dil uyarıcılarına yeterince maruz kalamadıklarından dil gelişimlerinde farklı desteklere ihtiyaç duyabilecekleri sosyal öğrenme kuramı açısından söylenebilir.

Doğuşancı kuramda Chomsky, çocuğun doğuştan dili öğrenme mekanizmasına sahip olduğunu söyler, fakat çevreyle etkileşimin dil gelişimi için gerekli olduğunu da belirtir (Aksoy, 2019). Bu kurama göre dil, sosyal öğrenme kuramında bahsedildiği gibi bireyin zihni dil öğrenme konusunda boş bir levha değil; evrensel gelişim sürecine sahip olan ve doğuştan sahip olduğumuz bir özelliktir. Kuramda; bebeğin doğuştan sahip olduğu dil öğrenme yetisinin harekete geçirilmesi için sosyal çevre ile etkileşim ve iletişimi gerekli görülmektedir. (Turan ve Topcu, 2019) Bebekler doğuştan konuşmaya programlıdır fakat bu mekanizmayı harekete geçirecek yaşantılara ihtiyaç duymaktadırlar. Yine bu bakış açısına göre, CODA'ların dil öğrenme ve kullanma becerilerine doğuştan sahip oldukları kabul edilse de ebeveynlerinin işitme işitme kaybı nedeniyle uygun sözel uyaran sağlayamamasından kaynaklı olarak çevresel etkileşimin sınırlı kalacağı ve bunun da dil gelişimi açısından bir yoksunluk yaratabileceği düşünülebilir. Dil gelişimi ile ilgili bu kuramlar çerçevesinde CODA'ların dil gelişimine genel bir bakış sunulduğunda; işitme kaybı olan ebeveynlerin bebeğin çıkardığı seslere tepki verememeleri üzerine bebeğin çıkardığı seslerle ilgili pekiştireç alamaması olasılığının, ebeveynlerin konuşma konusunda bebeğe/çocuğa model sunma durumunun eksik kalması ve bebeğin taklit yoluyla dil ediniminin desteklenememesi olasılığının, ebeveynlerin sözlü iletişime geçememeleri nedeniyle bebeğin doğuştan getirdikleri dil yetilerini sözel uyaran sunarak çevresel etkileşimle desteklemede yetersiz kalma olasılıklarının söz konusu olabileceği ve sonuç olarak da tüm bunların çocukların dil gelişiminin desteklenmesinde bir yoksunluk olarak ortaya çıkabileceği söylenebilir. Santrock (2014)'un aktarımına göre, Huttenlocher ve arkadaşları (1991) yaptıkları çalışmada annelerinin daha sık iletişim kurduğu bebeklerin daha geniş sözcük dağarcığına sahip olduğunu, Snow ve Yang (2006) bakım verenlerin destek ve müdahalelerinin dil öğrenimini kolaylaştırdığını ortaya koymuşlar; Christofaro ve Tamis-LeMonda (2011) ise anne ile çocuğun konuşmalarının dil ve okuma-yazma becerilerini geliştirdiği sonucuna ulaşmışlardır. Hart ve Risley (2003) yaptıkları boylamsal çalışma sonucunda yaşamın ilk üç yılındaki dil girdilerinin miktar ve niteliğinin çocuğun sözcük dağarcığına önemli etkisi olduğunu ortaya koymuşlardır. Ülkemizde yapılan çalışmalar da yine paralel sonuçları ortaya koymaktadır. Karacan (1998), 71 bebek ile yürüttüğü boylamsal

çalışmada, yaşamın ilk aylarında dil gelişimi açısından önde olan bebeklerin sonraki aylarda da önde olduğu; anne-bebeğin sözlü iletişiminin, bebeğe sunulan sözlü uyaran miktarının, bebeğin annesi ve çevresi ile etkileşiminin dil gelişimiyle ilişkili olduğu sonuçlarına ulaşmıştır. Gökçay ve arkadaşları (2000), yaptıkları çalışma ile, ilk 2 yılda dil gelişimini etkileyen faktörlerden birinin çocukla konuşmaya vakit ayırmak, çocukla konuşmak olduğunu belirtmişlerdir. Yıldırım (2020) da kelime öğrenme sürecin etkileyen faktörleri incelemiş, Gökçay ve arkadaşları (2000) ile benzer olarak; çocuğun konuşmasının pekiştirildiği ve sorularının yanıt bulduğu bir aile ortamının kelime öğrenimini kolaylaştırdığı ve kelime haznesini geliştirdiğini ortaya koymuştur. Höl (2017) ise annelerin iletişim becerilerinin çocukların iletişim becerilerini yordayıcı etkisi üzerine yaptığı çalışmada; annenin konuşma ve dinleme becerilerinin çocukların aktif iletişimde bulunmasını yordadığı sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca, tarihi bir vaka olan Aveyronlu vahşi çocuğun (Shattuck, 1980) konuşmayı hiçbir zaman öğrenememiş olması, bireyin çevreden aldığı sözlü uyaranların konuşma öğrenimi ve dil gelişimi üzerindeki önemi için önemli bir örnektir. Bu verilerin de davranışçı kuram, sosyal öğrenme kuramı ve doğuştancı kuramların belirttikleriyle paralel olduğu; çocukların dil gelişiminde ebeveynin sağladığı uyaranların etkililiğini ortaya koyduğu, CODA'ların işiten dünya ile olan sözel iletişimlerinde ek desteklere gereksinimleri olabileceği ve bu anlamda kendilerine sağlanacak erken müdahale çalışmalarının oldukça önemli olacağı yorumlanabilir.

Dil gelişiminin nasıl meydana geldiğiyle ilgili farklı bakış açıları olsa da bütün bebeklerin dil gelişimleri benzer aşamalarda gerçekleşmektedir (Santrock, 2014). Bu evreler; konuşma öncesi dönem, tek sözcük dönemi, telegrafik konuşma dönemi ve gramere uygun konuşma dönemi olarak dört başlık altında incelenebilir. Bununla birlikte, bebeklerin işitme duyusunun anne karnından itibaren geliştiği de bilinmektedir (Akyol, 2019). Yazıcı (2020) yapılan araştırmalarda, gebeliğin 25. haftasından itibaren fetusun kalp atım hızındaki değişimle baş ya da beden hareketleriyle seslere karşı kalp tepki verdiklerinin gözlemlendiğini belirtmiştir. Kisilevsky ve arkadaşları (2009) da yeni doğanın sahip olduğu konuşma ve dil becerilerinin doğum öncesinden itibaren var olduğuna dair kanıtlar bulmak için; 104 fetüse dinlettikleri farklı ses kayıtları ile fetüslerin kalp atışlarında meydana gelen değişikliği ve seslerin sahiplerine göre farklılaşmalarını inceleyerek bir çalışma yürütmüşlerdir. Çalışmada; fetüsün annesinin ve diğer insanların, müziğin sesini işitebildiğini ortaya koymuşlar, dil ve konuşma yeteneklerinin kökenlerine sahip olduğunu belirtmişlerdir. Bu bilgilerden hareketle, dil gelişiminin de işitme ile birlikte doğum öncesi dönemden itibaren başladığı söylenebilir. Güneş (2010) ile Karaca ve Öngün (2017) de derleme niteliğindeki çalışmalarında anne karnından itibaren sese duyarlı olan bebeklerle sözlü iletişim kurmanın dil öğrenimi ve kullanımını desteklediğini ve hızlandırdığını belirtmişlerdir. Bu bilgiler kapsamında CODA'lar açısından bakıldığında, işitme kayıpları nedeniyle konuşamayan ve işitemeyen ebeveynlerinin, anne karnından itibaren onlarla sözlü iletişim kuramaması ve sözlü uyaranları yeterince sağlayamaması söz konusu olabilmektedir. Bu durum; CODA'lar anne karnında sese duyarlı olsalar da, dil öğrenimi ve kullanım hızlarını destekleyecek olan bu etkileşimlerden yoksun kalma olasılıklarını ortaya çıkarmaktadır. Bu noktada, eğer işitme kayıplı ebeveynlerin çevrelerinde bu yönde kendilerini destekleyecek ya da yönlendirecek bireyler yoksa bu durumun bebek için bir dezavantaj olarak ortaya çıkması da söz konusu olabilecektir.

Doğumdan sonraki dil gelişimi süreci incelendiğinde; 1 yaşa kadar devam eden konuşma öncesi dönemde bebeklerin seslendirmeyi öğrenerek konuşmaya hazırlandıkları görülmektedir (Yapıcı, 2006). Bebek doğduğu anda ilk sergilediği davranış olan ağlamanın, zaman içerisinde ebeveynler tarafından tanınır ve ayırt edilir hale gelmesiyle bebeğin yavaş yavaş ne istediğini bakım verenlere anlatmaya başlayabilmesi, ilerleyen zamanlarda bebek tarafından üretilen dili oluşturmaktadır (Turan ve Topcu, 2019). Konuşma öncesi çocuğun çevresindeki kişilerin dilini anlama becerisini alıcı dil, çocuğun kendisini anlatabilme becerisini ise ifade edici dil olarak tanımlayan Yazıcı (2020); alıcı dilin ifade edici dilden önce geliştiğini, alıcı dil becerilerinin

yeterince gelişmemesinin ifade edici dil becerilerinin ortaya çıkmasında sorun yaşatabileceğini vurgulamaktadır. Yani çocuklar konuşmaya başlamadan önce anlamaya başlamaktadırlar. Konuşmanın tek kelimelerin kullanımıyla başladığı 1 yaştan itibaren ise basit ve kısa tek heceli kelimelerin kullanımı söz konusudur. Bu dönemde çocuğun anladığı kelimeler söyleyebildiği kelimelerden daha fazladır, yani bu dönemde de alıcı dil ifade edici dilden daha önce gelişmektedir. Bu dönemde kullanılan ilk kelimeler cümle anlamı taşımaktadır. 2 yaşından itibaren ise isim ve fiilden oluşan basit cümlelerin kullanıldığı telegrafik konuşma dönemi görülmektedir. Üç yaşlarından itibaren ise çocuklar cümlelerinde artık isim ve fiil dışındaki yapıları da kullanmaya başlarlar ve gramere uygun konuşma dönemi böylece başlamış olur (Temel ve ark., 2018). Fakat dil gelişimi, evrensel olarak bu şekilde aynı sırayı izliyor olsa da, sosyal çevre gelişimin hızını etkileyebilmekte ve çevresindeki sesli uyarıcılardan yoksun büyüyen çocukların dil gelişimi bu durumdan etkilenmektedir (Yazıcı, 2020). CODA'larla çalışan birçok uzman da, CODA'ların yaşadıkları konuşma gecikmelerinin sözlü dili geliştirmelerine olanak sağlayacak çevreden yoksun olmalarına bağlı olduğunu düşünmektedir (Singleton ve Tittle, 2000). Ebeveynlerin anne karnından itibaren bebekle kurduğu sözlü iletişimin dil gelişimine önemli katkılar sağladığı, yapılan araştırmalarla ortaya konmuştur. Ayrıca, yine CODA'ların dil gelişimleri ile ilgili yapılmış bazı çalışmaların sonuçları da önemli veriler ortaya koymaktadır. Murphy ve Slorach (1983), CODA'ların sözlü dil becerileri üzerine yürüttükleri ve okul öncesi eğitim alan 6 CODA'nın sözlü dil becerilerine ilişkin yapmış olduğu çalışmada, okul öncesindeki CODA'ların bilişsel gelişimlerinin dil gelişimlerinden daha ileride olduğunu ve bu nedenle cümle yapısında bozuklukların görüldüğünü ortaya koymuştur. Kanto ve arkadaşları (2013), dile maruz kalmanın dil gelişimi ile ilişkisini görmek için; her iki ebeveyni işitemeyen 5 ve tek ebeveyni işitemeyen 5 ailenin çocuklarını 6 ay aralıklarla 12 aydan 30 aya kadar izleyip karşılaştırarak yaptıkları boylamsal çalışmada, dile maruz kalma miktarının baskın dil ve çocukların dil gelişimi üzerine etkisi olduğunu görmüşlerdir. Tüm bu sonuçlar bağlamında, CODA'ların ebeveynleriyle sözlü iletişim kurma yoksunluğunun dil gelişimleri üzerinde olumsuz etkilerinin söz konusu olabileceği ve bu durumun da doğrudan ya da dolaylı olarak sosyal gelişimlerini kurdukları etkileşim bağlamında etkileyebileceği söylenebilir.

İşitme ve konuşma yetisine sahip olan CODA'lar ebeveynleriyle sözlü iletişim kurma yoksunluğu yaşadıkları için ifade edici dil gelişimi ve dil kullanımının öğrenimi sürecinde gecikmeler ve zorluklar yaşamaktadırlar (Erdoğan, 2018; Hadjikakou ve ark., 2009; Seven ve Göl-Güven, 2016). Çünkü ebeveynleriyle iletişim kurmak için kullandıkları işaret dili, sözlü dil edinimi için yetersiz kalabilmektedir. Hem sesli hem de sessiz iki kültürlü bir dünyada yaşayan CODA'ların, sesli dünyada kendilerini ifade edebilmek ve yaşamlarını sürdürebilmeleri için dil edinimi önemli olacaktır. Bilimsel çalışmalarda görüşmeler yapılan CODA'lar ifade edici dil gelişimi konusunda ebeveynlerinin işitme kaybı (buna çoğu zaman konuşma kaybı da eşlik etmektedir) olmalarından dolayı sözlü iletişim için başkalarına ihtiyaç duyduklarını, ailelerinin işitebilen ve konuşabilen bireylerin desteğini almaları gerektiğini belirtmişlerdir (Erdoğan, 2018; Seven ve Göl-Güven, 2016). Erdoğan'ın (2018) CODA'ların aile ve iletişim deneyimlerini ortaya koymak amacıyla 4 kadın, 7 erkek CODA'yla yarı yapılandırılmış görüşmeler yaparak yürüttüğü nitel tez çalışması ile Seven ve Göl-Güven (2016)'in CODA'ların aile ve toplumdaki deneyimlerini incelemek amacıyla 2 erkek, 2 kadın CODA'yla yine yarı yapılandırılmış görüşmeler yaparak yürüttükleri nitel çalışmalarından alınan sonuçlar birbiriyle benzerdir. İki çalışmada da katılımcılar evde kendilerinden başka işiten ve konuşabilen birey olmaması durumunda dışarıda konuşulan bir dünya olduğunun farkına varmalarının zaman aldığını, ifade edici dil gelişiminin ve dilin kullanımının da bu dünyayla tanıştıktan sonra başladığını belirtmişlerdir. Katılımcıların ifade edici dil gelişimleri için akrabalar, komşular, aile yakınları gibi kendilerine destek olabilecek bireylere ihtiyaç duydukları, bu nedenle sözlü iletişim kurabilmelerinin geç başladığı görülmüştür. Bu konuyla

ilgili olarak Suat (2011), derleme niteliğindeki çalışmasında; dil gelişimi açısından bebeklikten itibaren çocuğa söylenen ninnilerin, tekerlemelerin, okunan hikâye ve masalların, resimli kitaplar aracılığıyla girilen diyalogların çocuğun dil gelişimine olumlu katkı sağladığını belirterek dilin doğru öğrenimi açısından çocuğun etrafındaki dilsel uyarıcıların kurallara uygun ve doğru telaffuzla veriliyor olmasının önemine de değinmiştir. Tüm bu bilgiler çerçevesinde düşünüldüğünde, CODA'ların ebeveynleri tarafından bu anlamda desteklenemiyor olmaları, çalışmalardan elde edilen bulgular dahilinde sözlü iletişim becerilerinin gelişiminde desteğe ihtiyaç duymaları ve içine doğdukları bu sessiz dünyanın özelliklerinin erken dönemde dikkate alınıp gelişimsel bir destek sunulmamış olması onlar için hem dil hem de sosyal gelişim açısından büyük bir yoksunluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bebeklik ve çocukluk döneminde dil gecikmesi yaşayabilen CODA'ların, sosyal çevrelerinin genişlemesi ve gelişmesi ile işitebilen bireylerle temas ve iletişimleri de arttığından; dil gelişimleri, dil ve konuşma becerileri ilerleyen süreçlerde akranları ile paralel bir düzeye erişebilmektedir. (Seven ve Göl-Güven, 2016; Singleton ve Title, 2000) Özellikle bebeklik ve çocukluk dönemlerinde yaşanabilecek gecikmelerin önlenmesi ve CODA'ların dil gelişimi açısından normal gelişim gösterebilmeleri ve daha erken dönemde akranlarıyla paralel dil becerilerine sahip olabilmeleri için doğumdan itibaren işitebilen, konuşabilen bireyler ve sesli dünya ile iletişim kurmaları adına gelişimsel açıdan desteklenebilmeleri büyük önem taşımaktadır. Seven ve Göl-Güven (2016)'in CODA'ların aile ve toplum içindeki deneyimlerini incelemek amacıyla yürütmüş oldukları çalışmanın sonucuna göre, literatürdeki benzer çalışmalarla paralel olarak, CODA'ların yetişkinlik döneminde de Türk İşaret Dilini ana dilleri olarak, Türkçeyi ise ikinci dilleri olarak ifade ettikleri görülmektedir. Bu durum da, iki dilliğin yaşatabileceği zorlukları (Özpolat, 2020) en aza indirgemede CODA'ların erken dönemde dil gelişimi açısından gelişimsel destek almalarının önemini göstermektedir.

Bebeklik döneminde en çok vakit geçirilen ortamın ev ortamı, en çok bir arada olunan bireylerin ebeveynler olduğu düşünüldüğünde CODA'ların bu dönemde dil gelişimlerini destekleyecek kelime haznesinin sınırlı olması ve buna bağlı gecikmeler yaşanması beklenebilir. Konuya ilişkin sınırlı sayıda araştırma (Bkz. Tablo 1) olmasıyla birlikte; literatürde yer alan çalışmalarda (Erdoğan, 2018; Hadjikakou ve ark., 2009; Seven ve Göl-Güven, 2016) bu yargı desteklenmekte, CODA'larda oluşabilecek dil ve konuşma bozuklukları ya da gecikmelerinin alta yatan biyolojik bir risk faktörü yoksa yeterli sesli/sözlü uyaran alamadıkları bir çevre söz konusu olduğunda ortaya çıktığı görülmektedir. Bu durumda, bu çocukların yaşadıkları risk faktörlerinin erken dönemde değerlendirilerek dil gelişimi ile ilgili yaşanabilecek sorunlar açısından yine gelişimsel erken müdahale çalışmalarının yürütülmesinin sağlanması son derece önemli olacaktır.

Tablo 1. Ebeveyn ile Sözlü İletişim Yoksunluğunun CODA'ların Dil Gelişimine Etkilerine İlişkin Çalışmalar

Ebeveyn ile Sözlü İletişim Yoksunluğunun CODA'ların Dil Gelişimine Etkilerine İlişkin Çalışmalar	
1.	Erdoğan, F. (2018). İki dünya arasında: işitme engelli ebeveynlerin işiten çocuklarının (CODA'ların) aile ve iletişim deneyimleri (Yüksek lisans tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Aile Danışmanlığı Ana Bilim Dalı, İstanbul.
2.	Hadjikakou, K., Christodoulou, D., Hadjidemetri, E., Konidari, M. ve Nicolaou, N. (2009). The experiences of Cypriot hearing adults with deaf parents in family, school, and society. <i>Journal of Deaf studies and Deaf education</i> , 14(4), 486-502.
3.	Kanto, L., Huttunen, K. ve Laakso, M.-L. (2013). Relationship between the linguistic environments and early bilingual language development of hearing children in Deaf-parented families. <i>Journal of Deaf studies and Deaf education</i> , 18(2), 242-260.
4.	Murphy, J. ve Slorach, N. (1983). The language development of pre-preschool hearing children of deaf parents. <i>International Journal of Language & Communication Disorders</i> , 18(2), 118-127.
5.	Seven, Y. ve Göl-Güven, M. (2016). Bir dil iki dünya: Sağır anne babanın işiten çocuğu olmak. E. Arık, Ellerle Konuşmak: Türk İşaret Dili Araştırmaları, 389-410.
6.	Singleton, J. L. ve Tittle, M. D. (2000). Deaf parents and their hearing children. <i>Journal of Deaf studies and Deaf education</i> , 5(3), 221-236.
7.	Toohy, E. N. (2010). Phonological development in hearing children of deaf parents. (Honors Scholar Theses). The Department of Linguistics and the Department of Communication Disorders University of Connecticut, ABD.

Dilin insan iletişimi ve etkileşimi için önemi ve sosyal yaşamın ayrılmaz bir parçası olduğu, ayrıca dil gelişiminin sosyal-duygusal gelişimle doğrudan ilişkili bir alan olduğu (Dilbaz, 2020) düşünüldüğünde, CODA'ların sözlü etkileşim ile ilgili yaşayabilecekleri yoksunluğun sosyal-duygusal gelişim üzerinde de etkilerinin olması kaçınılmazdır.

Ebeveyn ile Sözlü İletişim Yoksunluğunun CODA'ların Sosyal-Duygusal Gelişimine Etkilerinin Genel Açısından Gözden Geçirilmesi

Sosyal-duygusal gelişim, diğer bireylerle yakın ve doyum sağlayan ilişkiler geliştirmeyi, çevreyi aktif olarak keşfetmeyi ve öğrenmeyi, olumlu ve olumsuz tüm duyguların deneyimlenip ifade edilmesini ve yönetilmesini kapsar (Küçükturan ve Keleş, 2019). İnsan, doğduğu andan itibaren aile, toplum ve kültürel gruplara dahil olan sosyal bir varlıktır (Küçükturan ve Keleş, 2019) ve toplumsal bir varlık olarak iletişim kurar. Bebek ihtiyaçlarını ağlayarak anlatırken, büyüdükçe çevresi aile ortamı dışında çeşitlenir ve bu ortamlarda kendini ifade edebilmesi için duygu ve düşüncelerini farklı iletişim yollarıyla anlatmaya başlayarak iletişim kurar (Çevik, 2019). Sosyalleşme ve sosyal gelişimin de kurulan iletişimle şekillendiği söylenebilir.

Başlangıçta bebeklerin sosyal yaşamı anne, baba ve kardeşlerle sınırlıdır. Aile, çocuğun sosyalleşmesi için belirleyici rol oynar, çünkü aile bireyleri sahip oldukları bilgi, değer, rol ve davranışlarını çocuğa aktarırlar (İnanç ve ark., 2019). Psikososyal gelişime göre de bütün çocuklar aynı aşamalardan geçer, fakat her kültürde çocuğun davranışlarını yönlendiren yöntemler farklıdır (Aytar, 2015). Bu nedenle, ebeveynlerinin işitme kaybından dolayı sessiz bir ev ortamında ve işitebilen bireyler olmalarından dolayı sesli ve sessiz iki kültürün içine doğan CODA'ların sosyal gelişimlerinde de bu iki kültürün etkisinin söz konusu olduğu söylenebilir.

Sosyal gelişimin önemli göstergelerinden biri iletişim becerileridir. Bebekler doğduklarında istek ve ihtiyaçlarını ağlayarak ifade etmekte, diğer bireylerle iletişimlerini bu şekilde sağlamaktadırlar (Temel ve ark., 2018). Bu nedenle ağlama, konuşma öncesi dönemde bebeklerin iletişim kurmak için kullandığı önemli bir sinyaldir ve bu dönemde iyi iletişim becerileri geliştirmek için ağlamaya zamanında geri bildirim vermek önemlidir (Lambert ve ark., 2012; akt. Höl, 2017). Psikososyal gelişim kuramının ilk evresinde kazanılması gereken duygu ise sağlıklı bir kişiliğin temel taşı olan temel güven duygusudur ve bu duygunun kazanılması için gerekli olan yine bebeğin ihtiyaçlarına duyarlı bakım vermektir (Erikson, 1980). Fakat işitme kayıplı ebeveynler; bebekleri göz önünde olmadıklarında onları işitemedikleri için, kendilerine ihtiyaç duyduklarında haberdar olamayabilmektedirler. Bu durum da bebeğin ihtiyaçlarına zamanında geri bildirim alma konusunda yoksunluk yaşama olasılığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Meadow-Orlans (1997), anne ve bebeğin işitme durumlarının etkileşimlerine olan etkisini incelemek için; işitme durumları farklı 80 anne-bebek çifti ile bebekleri 12 aylık ve 18 aylıkken oyun sırasında videoya alarak karşılaştırmalı bir araştırma yapmıştır. Araştırmada; her ikisi de işitebilen ya da her ikisi de işitemeyen anne-bebek çiftlerindeki etkileşimin, biri işitirken diğeri işitemeyen anne-bebek çiftlerinden daha olumlu olduğunu görmelerinin de bu yargıyı desteklediği düşünülebilir. Meadow-Orlans (1997), bu nedenle işitme kayıplı anne ile işiten bebek arasında zorlukların bulunduğu ve etkileşimin artırılması için desteğin gerekebileceğinden bahsetmektedir. Bu konuda gerekli destek çalışmalarına örnek olarak, Ting ve arkadaşları (2013) da bu durumun önemine dikkat çekerek; işitme kayıplı bireylerin ebeveynliklerine yardım etmek ve onların ebeveyn-çocuk ilişkilerini desteklemek için işitemeyen ebeveynlerin, çocuklarının ağlama seslerinden haberdar olabilecekleri bir araç tasarlama çalışması yürütmüşlerdir. Tasarım, 11 işitme kayıplı birey ile yapılan odak görüşmeleri sonucunda edinilen bilgiler doğrultusunda yürütülen bir çalışma ile ortaya konmuş; bir oyuncak içine saklanmış ses kaydedici ile bebeğin seslenme ve ağlamalarının sinyallerinin ebeveynin kolunda yer alacak bir saate iletilmesini amaçlamıştır. Çalışma; işitemeyen ebeveynler ile işiten bebekleri arasında güvenin, ebeveynlerin katılımı ve bebeğin ihtiyaçlarını karşılayabilmesi ile inşa edilebileceği, ebeveyn duyarlılığının ebeveyn-bebek ilişkisini güçlendireceği önermesine dayandırılmıştır.

Özellikle okul yaşamıyla birlikte aile dışında sosyal ilişkilerin başlaması da söz konusudur. Bu ilişkileri başlatmak, sürdürebilmek ve böylece sosyal yaşamın devamı için uygun iletişim becerilerinin kullanımı önemlidir. Erdoğan (2018) ile Seven ve Göl-Güven (2016)'in çalışmalarının yanı sıra, Hadjikakou ve arkadaşlarının (2009) CODA'ların kişisel deneyimlerini inceledikleri ve 21-30 yaşlarındaki Kıbrıslı 10 CODA ile yaptıkları görüşmelerle yürüttükleri nitel çalışmada da CODA'ların genel olarak arkadaşlık ilişkileri kurmada problem yaşamadıkları görülmüştür. Ancak bu çalışmalarda bazı bireyler, ebeveynlerinin kendilerine yüklediği sorumluluklarından (bu çoğu zaman onlara işiten dünyayla iletişimlerini sağlamak için çevirmenlik yapmaktır) ve yine ebeveynlerinin dersleri konusunda kendilerine destek olamamalarından dolayı akademik alanda yeterli başarıyı gösteremediklerinden bahsetmişlerdir. CODA'ların bu aktarımı ve akademik başarının akran ilişkileri ile ilişkisi (Demir ve ark., 2016; Hartup, 1996) de düşünüldüğünde bu durumun onların sosyal gelişimleri üzerinde olumsuz etkileri olabileceği söylenebilir. Yine yukarıda belirtilen bu çalışmalardan elde edilen verilerde CODA'ların ifade ettiklerine göre ebeveynlerinin öğretmenlerle iletişim kuramamaları, anlayamadıkları için veli toplantılarına katılamamaları durumları ebeveyn-çocuk iletişimde kopukluklar yaşanmasına ve ebeveyn denetimsizliği gibi risklerin de oluşabilmesine neden olabilecektir. Erikson'un psikososyal gelişim kuramında bireyin içine doğduğu kültürün ve bakım veren ile çocuk ilişkisinin önemi vurgulanmaktadır (Danacı, 2018). Bu iletişimsizliğin Erikson'un kuramında bahsettiği başta güven duygusu olmak üzere; özerklik, başarı, olumlu kimlik algısı duygularına olumsuz etkilerinin olması söz konusu olabilecektir. İşitme kayıplı ebeveynlerin, özellikle çocuklarının dil gelişimini ve akademik

yaşantılarını desteklemek için çoğunlukla kendi ebeveynlerinin ya da diğer akrabalarının ve arkadaşlarının desteğini aldıkları belirtilmektedir. Bu durum CODA'ların dil gelişimi ve sosyal-duygusal gelişimini olumlu yönde etkilerken (Alsancak, 2018; Erdoğan, 2018; Seven ve Göl-Güven, 2016) geniş ailenin aile içi iletişime müdahale etmiş olmasıyla olumsuz etkileri de söz konusu olabilmektedir (Seven ve Göl-Güven, 2016). İşitebilen ve konuşabilen yakınlar konuşma oluşumu ve gelişimi için gerekli olan dil girdisini sağlayabilmek için önemlidir ve bu konuda CODA'lara katkı sağladıkları söylenebilir. Ayrıca bu durum, iç içe olmalarından dolayı dil gelişimiyle birlikte sosyal gelişime de beraberinde katkı sağlayacaktır. Diğer yandan aileye fazla müdahale etme durumunda aile içi mahremiyetin kaybolmasına ve ebeveyn çocuk ilişkisinde sınırların belirsizleşmesine neden olarak ailede başlayan sosyal gelişim sürecini olumsuz etkileyebileceği de yorumlanabilir.

Bireyler sosyal dünyaya uyum sağlayacak becerileri kazanmak için çalışırlar. Bu konuyla ilgili olarak, Malik ve Jabeen (2016) Hindistan ve Pakistan bölgesinde, yaşları 18-35 arasında değişen 4 erkek ve 4 kadın CODA ile yaptıkları ve özellikle onların dışadönüklük ve rol oynama becerilerinin gelişmesini inceledikleri çalışmada; CODA'ların tercümanlık rolleri aracılığıyla ebeveynleri için, işiten ve işitemeyen dünya arasında köprü görevi üstlendiklerini ortaya koymuştur. Bu anlamda CODA'ların hem işiten bireyler olarak işiten dünyanın dilini ve kurallarını öğrenme, okula uyum ve başarı elde etme, hem de işitemeyen ebeveynlere sahip bireyler olarak işitemeyen ebeveynlerin dilini öğrenme, onlarla işiten dünya arasında köprü kurma ve iki kültürü birbirine entegre etme sorumluluklarının ortaya çıktığı söylenebilir. CODA'ların sesli ve sessiz iki kültür arasında köprü durumunda olmaları daha çok iletişimi sadece kendi adlarına değil, işitemeyen ebeveynleri adına da gerçekleştirmekle oluşmaktadır. Bu anlamda sadece bireysel olarak değil, aile adına da sosyal ilişki kurma ve sürdürme sorumluluğunu üstlenmiş durumdadırlar. Ailenin sorumluluğunu üstlenme durumu; çoğu zaman çocuğun aile adına sözcülük etmesi nedeniyle ebeveyn-çocuk rollerinin değişmesine, bazen küçük yaşta başkaları adına uygun olmayan konu ve ortamlarda yaptıkları çeviriler nedeniyle gelişim düzeylerine uygun olmayan deneyimlere neden olabildiği çalışmalarla ortaya konmuştur (Alsancak, 2018; Buchino, 1993; Erdoğan, 2018; Hadjidakou ve ark., 2009; Moroe ve De Andrade, 2018; Seven ve Göl-Güven, 2016). Yine bu çalışmalarda, işitme kayıplı ebeveynlerinin işiten dünyayı anlamasını ve onunla iletişim kurma sorumluluğunu üstlenen CODA'lar bunun çoğu zaman yorucu ve zaman alıcı olduğunu, kendi sosyal yaşantılarını da sekteye uğrattığını da ifade etmektedirler. Yapılan araştırmalarda (Alsancak, 2018; Buchino, 1993; Erdoğan, 2018; Hadjidakou ve ark., 2009; Seven ve Göl-Güven, 2016) ebeveyn-çocuk sorumluluğunun yer değiştirme durumunun bir başka yönü, CODA'ların ifade ettikleri doğrultuda, ebeveynlerinin işitme kayıplarından dolayı tehlikelere karşı korunmasız olduklarını düşünceleri, bundan kaynaklanan korkular yaşadıkları için onları koruma ihtiyacı duymaları durumuyla ortaya çıkmaktadır. Bütün bunlar, CODA'ların sosyal dünyaya uyum sağlamalarında önemli faktörler olarak karşımıza çıkmakta ve bu uyumu sağlamada mutlaka uzman ve sosyal çevre desteğine ihtiyaçları olacağı düşüncesini doğurmaktadır.

Yapılan araştırmalardaki (Erdoğan, 2018; Hadjidakou ve ark., 2009; Seven ve Göl-Güven, 2016) görüşmelerde CODA'ların büyük çoğunluğu kendilerini iki kültürlü bireyler olarak gördüklerini ifade etmişlerdir. Erdoğan (2018) çalışmasında CODA'ların sorumluluk ve rollerinin farkında olmalarının kültürel aidiyetlerini ve kimlik gelişimlerini etkilediğini; ne işiten ne de işitemeyen kültüre tam olarak ait olmadıklarını, bunların dışında üçüncü bir kültür olarak kabul edilebileceklerini belirtmektedir. Bu çalışmadaki bazı katılımcılar iki kültür arasında kalmaktan, hangisine ait olduklarına tam olarak karar verememiş olmaktan ve bazen sıkışmış hissetmekten bahsetmişlerdir. Ayrıca CODA kelimesiyle tanımlanmakla birlikte kendi kimliklerini tanımlayabilmiş olduklarını ifade etmişlerdir. Arada kalmışlık duygularıyla ilgili bu sonuçlar; Preston (1995)'un CODA'ların kültürel kimliği ve ilişkilerine odaklanarak Amerika'da, 141'i her iki ebeveyni ve 9'u tek ebeveyni işitme kayıplı olan 150 yetişkin CODA

ile yürüttüğü 4 yıl süren etnografik çalışmasının sonuçları ile de paralellik göstermektedir. Preston da CODA'ların kendilerini işiten dünyadan farklı gördüklerini, işitemeyen bireylerle özdeşleşme duyguları yaşadıklarını, yaşadıkları çelişkilerin rol ve kimlik belirsizliklerini ortaya çıkardığını belirtmiştir. Bu verilere dayanarak; sosyal rol ve sorumluluklarının dahil oldukları her iki kültüre de uymak adına artması sebebiyle, bu iki kültürün beklentilerini aynı anda karşılamak zorunda hissetmenin CODA'ların sosyal gelişim sürecini zorlaştıracağı söylenebilir.

Sosyal-duygusal gelişimin en önemli kavramlarından olan kimlik gelişimiyle ilgili Erikson, psikososyal gelişim kuramında kimlik gelişimine karşı rol karmaşası olarak adlandırdığı ergenlik döneminin çocukluktan yetişkinliğe geçiş dönemi olduğunu belirtir ve bu dönemde kimlik duygusunu oluşturan önemli bileşenlerden biri toplumsal rollerdir (Danacı, 2018). CODA'ların, ebeveynlerinin işitme kayıplı olmaları nedeniyle hem işiten hem de işitemeyen iki topluluğun sosyal rol ve sorumluluklarını taşıyor olmalarının ergenlik döneminin bir özelliği olarak bu kimlik oluşum sürecini de onlar için daha sancılı bir hale getirebileceği söylenebilir. Bu durum, kimlik oluşum sürecini ergen için daha da zorlaştırabilecek, iki kültür arasında sıkışmış hisseden bireylerin bu aşamayı daha zorlayıcı şekilde atlatalmaları söz konusu olabilecektir. Bu konuda da yine CODA'ların yaşayabilecekleri sosyal risk faktörlerinin erken dönemde belirlenebilmesi ve gerekli destekleyici çalışmaların ilgili uzmanlar rehberliğinde yürütülebilmesi önemli bir süreç olarak ön plana çıkmaktadır.

İletişimde duyguların aktarımı da önemli bir yer tutar ve sosyal-duygusal gelişimin önemli bir yönünü duygular oluşturur. Duygusal gelişim, sosyal gelişimin temelini oluşturmakta; aynı zamanda etkileşim içinde olan bu iki gelişim alanı birbirini beslemektedir (Demircioğlu, 2019). Duyguları tanıma, anlama, kontrol ve ifade edebilme becerileri duygusal gelişimi ifade eder (Baran, 2012) ve birey için büyük önem taşır. Bireyin kendi duygularını anlaması tek başına yeterli bir beceri değildir, bunları ifade edebilmek de iletişim için önemlidir. Çalışmalarda (Alsancak, 2018; Erdoğan, 2018) görüşme yapılan bazı CODA'lar işitebilen ve konuşabilen bireyler oldukları için sadece mimiklerini kullanarak olumlu ya da olumsuz duygularını anlatmanın eksik kaldığını, yeterli olmadığını, bu nedenle işitme kayıplı olan ebeveynlerine duygularını iletmekte zorlandıklarını ifade etmişlerdir. Bu durumun onları anlaşılacakları düşüncesiyle duygularını açmamaya, ebeveynleriyle daha yüzeysel bir etkileşime yöneltebileceği, ebeveynleriyle aralarında duygusal yakınlığın sağlanmasında negatif etkilerinin de olabileceği düşünülebilir. Bu anlamda da, duygusal ve sosyal gelişimde önemli olan bu becerilerin geliştirilmesinde ve duygu yönetimi becerilerinde yoksunluk yaşayabildikleri ve yine CODA'lara sağlanacak rehberliğin bu konuda çok önemli olacağı söylenebilir.

CODA'ların sosyal-duygusal gelişimleri işitebilen ve işitemeyen iki kültüre dahil olmalarından etkilenmektedir. Ebeveynleri tarafından sesli dünyada sosyalleşme ve akademik destek görme konusunda ebeveynlerinin işitme kayıplı olmalarının olumsuz etkilerini yaşarken (Alsancak, 2018; Hadjikakou ve ark., 2009; Seven ve Göl-Güven, 2016); Erdoğan (2018) gibi Alsancak (2018) da CODA'ların psikososyal sorunlarını belirlemek amacıyla 41 CODA ile yürütmüş olduğu çalışmada; CODA'ların erken yaşta aldıkları aile sorumluluklarının onların daha erken olgunlaşan, özgüvenli, sorumluluk sahibi, problem çözme becerileri gelişmiş bireyler olmalarına katkı sağladıklarını da belirtmiştir. İşitemeyen ebeveynlerinden gerekli ve yeterli akademik desteği alamıyor olmalarının akademik başarısızlıklara yol açabilmesinin yanında, yine ebeveynlerinin işitme kayıpları nedeniyle onlar adına çevirmenlik yapmak gibi artan sorumluluklarının sosyalleşmeleri önünde engel oluşturması CODA'ların sosyal yaşamlarını olumsuz yönde etkilerken; bu sorumluluklar nedeniyle daha erken yaşta problem çözme becerilerinin gelişmesi, daha erken olgunlaşmaları ve bu kazanımlarla birlikte özgüvenleri gelişmiş bireyler olmalarının, bu durumun önemli katkıları olarak karşımıza çıktığı yorumlanabilir. Fakat CODA'ların sosyal gelişimlerine ilişkin sınırlı sayıda çalışma (Bkz.

Tablo 2) olmasıyla birlikte, duygusal gelişimine yönelik veriler yok denecek kadar azdır. Bilimsel çalışmalarla yeterli kanıtlar bulunmasa da CODA'ların ebeveynlerinin işitme kayıplarından dolayı bebeklik döneminde güven duygusunu kazandıracak zamanında geri bildirimlerden yoksun kalabilmeleri, işiten ve işitemeyen iki topluluğun rol ve sorumluluklarına sahip olma zorunlulukları, işitemeyen ebeveynleri için üstlendikleri tercümanlık rolleri, işitme kayıplarından dolayı akademik ve sosyal anlamda ebeveynlerinden yeterli desteği göremiyor olmaları gibi nedenlerle sosyal gelişimlerinde olumsuz etkileri yaşayabilecekleri öngörülebilir. Özellikle CODA'lar için bebeklik döneminden itibaren ebeveynlere sağlanacak ebeveyn-çocuk iletişimi konusundaki uzman desteğinin güven duygusunun gelişimini destekleyeceği; zamanla çevredeki bireyler ve akran desteği ile artan sosyalleşme ile duyguların deneyimlenmesi, kontrolü ve aktarılması konusundaki fırsatların artırılmasında etkili olacağı, böylece bu bireylerin olumlu deneyimler kazanabilecekleri söylenebilir.

Tablo 2. Ebeveyn ile Sözlü İletişim Yoksunluğunun CODA'ların Sosyal-Duygusal Gelişimine Etkilerine İlişkin Çalışmalar

Ebeveyn ile Sözlü İletişim Yoksunluğunun CODA'ların Sosyal-Duygusal Gelişimine Etkilerine İlişkin Çalışmalar

1. Alsancak, A. G. F. (2018). Sağır ailelerin çocuklarının psikososyal sorunları. *Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 5(25), 2118-2129.
2. Buchino, M. A. (1993). Perceptions of the oldest hearing child of deaf parents: On interpreting, communication, feelings, and role reversal. *American Annals of the Deaf*, 138(1), 40-45.
3. Erdoğan, F. (2018). İki dünya arasında: işitme engelli ebeveynlerin işiten çocuklarının (CODA'ların) aile ve iletişim deneyimleri (Yüksek lisans tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Aile Danışmanlığı Ana Bilim Dalı, İstanbul.
4. Hadjikakou, K., Christodoulou, D., Hadjidemetri, E., Konidari, M. ve Nicolaou, N. (2009). The experiences of Cypriot hearing adults with deaf parents in family, school, and society. *Journal of Deaf studies and Deaf education*, 14(4), 486-502.
5. Malik, S. ve Jabeen, T. (2016). Role playing and extraversion in hearing children of deaf parents. *Science International*, 28(3), 2915-2919.
6. Meadow-Orlans, K. P. (1997). Effects of mother and infant hearing status on interactions at twelve and eighteen months. *The Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 2(1), 26-36.
7. Moroe, N. F. ve De Andrade, V. (2018). Hearing children of deaf parents: Gender and birth order in the delegation of the interpreter role in culturally deaf families. *African Journal of Disability*, 7(1), 1-10.
8. Preston, P. (1995). Mother father deaf: the heritage of difference. *Social science & medicine*, 40(11), 1461-1467.
9. Seven, Y. ve Göl-Güven, M. (2016). Bir dil iki dünya: Sağır anne babanın işiten çocuğu olmak. E. Arık, Ellerle Konuşmak: Türk İşaret Dili Araştırmaları, 389-410.
10. Ting, L. W., Hao, J. ve Ching-Chiuan, Y. (2013). Designing a communication device for deaf parents and a hearing infant. 5th International Congress of International Association of Societies of Design Research (IASDR 2013) Tokyo.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sosyal bir varlık olan insan için iletişim önemlidir ve işitebilen bireyler oldukları için sözlü dil gelişimi ve iletişim becerilerinin desteklenmesi, CODA'ların yaşamlarını etkin bir şekilde sürdürebilmeleri için önemli görülmektedir. Ebeveynlerinin işitme kayıplarından dolayı erken dönemlerde çevreden yeterli sözlü uyaran alamayan CODA'ların sözlü dil gelişimini sağlayacak çevre ve sözlü iletişim yoksunluğu yaşadıkları ve bunun sonucunda dil öğrenimi ve kullanımında gecikmeler yaşayabildikleri görülmektedir. Doğum öncesi dönemden itibaren gelişmeye başlayan işitme duyusunun, erken dönemlerden itibaren desteklenmesinin daha önce gelişen ve ifade edici dilin de gelişmesine katkıda bulunan alıcı dilin gelişiminde önemli olduğu görülmektedir. Yaşamın erken dönemlerinden itibaren alıcı dil becerilerini destekleyecek yeterlikte sözlü uyaran girdisi alamayan CODA'lar; ifade edici dil becerilerini desteklemede önemli bir yere sahip olan, çıkardıkları seslere zamanında ve yeterli geri bildirim alamadıkları için dil gelişimlerinde genel bir gecikmenin yaşanması durumuyla karşı karşıya kalabilmektedir. Bu durumda, işitme kaybı olmayan aile bireyleri ve diğer yakın çevrenin yardımının oldukça önemli olacağı öngörülmektedir. Çevresel destek bulan ve bu yoksunluğu aşabilen CODA'ların dil gelişimlerinin akranları ile paralel olabileceği ve daha az sorun yaşayabileceği düşünülmektedir.

CODA'lar, sadece seslerle iletişim kurabildikleri bebeklik döneminde ebeveynlerinin işitme kayıplarından dolayı ihtiyaçlarının karşılanmasında gecikmeler yaşayabilirler ve bu durum bebeğin temel güven duygusu kazanmasını olumsuz olarak etkileyebilir. Ayrıca, ebeveynlerinin işitme kayıplarından dolayı sesli ve sessiz iki kültürün üyesi olan CODA'lar bu iki kültürün rol ve sorumluluklarını üstlenerek uyum sağlamaya çalışmakta, aynı zamanda ebeveynleri için bu iki kültür arasında bağlantı kurmakta ve onları işitememelerinden kaynaklanan tehlikelere karşı korumaya çalışmaktadırlar. Akademik yaşantılarında ise, özellikle ebeveynlerinin okulla sözlü iletişim kuramamalarından dolayı destek eksikliği yaşayan CODA'lar, başka akrabaların da aile içi iletişimlerine müdahil olmak durumunda kaldıkları bir yaşantı sürebilmektedirler. Bu olumsuzluklar yanında, erken yaşta aldıkları sorumlulukların CODA'ları erken olgunlaşan, problem çözme becerisi yüksek, özgüvenli bireyler olmalarına katkı sağladığı da düşünülebilir. Bahsedilen nedenler ve etkilerin her birinin aynı zamanda CODA'ların kimliklerinin şekillenmesi ve oluşmasında etkileri söz konusu olacak; onların kendilerini ve dünyayı tanıma ve tanımlamaları üzerinde etkili olabileceklerdir.

Tüm bu bilgiler kapsamında; yapılacak çalışmalarla CODA'ların sözlü dil gelişimi için ebeveynlerinin erken dönemlerde desteklenmesinin; dil gecikmelerinin önlenmesi, doğru ve zamanında dil öğrenimi, doğru sözlü iletişim becerilerinin kazanımı konularında önemli olduğu düşünülmektedir. Yine anne-bebek iletişimi, bebeğin ihtiyaçlarının zamanında karşılanması ve temel güven duygusunun kazanılması konularında işitme kayıplı ebeveynleri bilgilendiren ve destekleyen çalışmaların yapılarak sosyal-duygusal gelişimlerinin desteklenmesi sağlanabilir. Okul çalışanlarının bilinçlendirilerek aile ile iletişim ve iş birliğinin sağlanması da CODA'ların akademik yaşantılarında gerekli görülmektedir. Düzenlenecek destek programlarıyla aile içi iletişim güçlendirilerek CODA'ların sosyal-duygusal gelişimi de desteklenebilir. Ebeveynlerin desteklenerek güçlendirilmesinin, aynı zamanda CODA'lar üzerindeki sorumlulukların ağırlığını da hafifleteceği söylenebilir. Özellikle ergenlik dönemindeki sosyal-duygusal ve kimlik gelişimlerini desteklemek için CODA'ların ve ebeveynlerinin aile içi iletişim konusunda desteklenmesi de önemli görülmektedir. Kimliğin şekillendiği ve oluştuğu bu dönemde hem CODA'ların hem de ebeveynlerinin sosyal desteğe ihtiyaç duyacakları unutulmamalıdır.

Pek çok çalışma, işitme kayıplı bireylerin çoğunun işitebilen ebeveynlerden doğduğunu, birbirleriyle evlenen bu bireylerin %90'ının işiten çocuklara sahip olduklarını ortaya koymuştur (Levinger ve Orlev, 2008). Buna rağmen, CODA'lara ilişkin yapılmış araştırmaların sayılarının çok sınırlı olduğu görülmektedir. Yapılan çalışmalarda katılımcıların sınırlı sayısı nedeniyle genelleme yapılamayacak olsa da; yapılan çalışmalar CODA'ların sözlü dil gelişimi ve sosyal-

duygusal gelişim alanlarında yaşadıkları problemler için bir çerçeve oluşturmuştur. Daha geniş örneklemlerle çalışmaların yapılması, bu çocukların ve ebeveynlerinin daha iyi anlaşılması ve onların gereksinimlerinin karşılanması için çözüm önerilerinin ortaya konulması açısından önemli olup bu grubun daha görünür kılınmasına da katkı sağlayacaktır. CODA'ların desteklenmesi, gelişimlerinde dezavantajlı oldukları alanların belirlenmesi, bunların desteklenmesi ve önlenmesi için yol gösterecek yeni araştırmaların yapılması gerekli ve önemli görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, P. (2019). Dil Gelişimi. A. K. Akyol (Ed.), *Erken çocukluk döneminde gelişim I (0-36 ay)* içinde (s. 267-294). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Akyol, A. K. (2019). Algısal Gelişim. A. K. Akyol (Ed.), *Erken çocukluk döneminde gelişim I (0-36 ay)* içinde (s. 295-316). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Alsancak, A. G. F. (2018). Sağır ailelerin çocuklarının psikososyal sorunları. *Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 5(25), 2118-2129.
- Aslan, D. (2019). Gelişim ile İlgili Temel Konular. A. K. Akyol (Ed.), *Erken çocukluk döneminde gelişim I (0-36 ay)* içinde (s. 83-109). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Aytar, A. G. (2015). Toplumsal ve Duygusal Gelişim. A. Ulusoy (Ed.), *Gelişim ve öğrenme psikolojisi* içinde (s. 96-126). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Baran, G. (2012). Duygusal Gelişim. Y. Fazlıoğlu (Ed.), *Erken çocukluk gelişimi ve eğitimi* içinde (s. 87-101). Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Bauman, H.-D. L. (2008). *Open your eyes: Deaf studies talking*. ABD: U of Minnesota Press.
- Buchino, M. A. (1993). Perceptions of the oldest hearing child of deaf parents: On interpreting, communication, feelings, and role reversal. *American Annals of the Deaf*, 138(1), 40-45.
- Burger, J. M. (2006). *Kişilik* (İ. D. Sarıoğlu, Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Child of Deaf Adult*. (t.y.). https://en.wikipedia.org/wiki/Child_of_deaf_adult
- Çevik, D. (2019). İletişim, Konuşma ve Dil: Temel Kavramlar. F. Acarlar & Ö. Diken (Ed.), *Yetersizliği olan bireylerin dil ve iletişim becerilerinin desteklenmesi* içinde (s. 1-25). Pegem Akademi.
- Danacı, M. Ö. (2018). Erik Erikson'un Psikososyal Gelişim Kuramı. Ö. Doğan (Ed.), *Gelişim kuramları* içinde (s. 62-83). Hedef CS.
- Demir, Y., Kutlu, M. ve Erdoğan, U. (2016). *Ergenlerin akran ilişkilerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi*. VIII. Uluslararası Eğitim Araştırmaları Kongresi içinde (s. 205). Çanakkale. http://congress.eab.org.tr/2016/media/2016_ozet_kitap.pdf
- Demircioğlu, H. (2019). Sosyal Duygusal Gelişim. E. N. B. Metin (Ed.), *Doğum öncesinden ergenliğe çocuk gelişimi* içinde (s. 163-195). Ankara: Pegem Akademi.
- Dilbaz, M. (2020). *Gelişimsel dil bozukluğu riski olan çocukların sosyal-duygusal ve dil gelişimleri arasındaki ilişkinin normal dil gelişimi gösteren akranları ile karşılaştırılması* (Yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dil ve Konuşma Terapisi Ana bilim Dalı, Ankara.
- Doğan, Ö. ve Şengül E. A. (2021). Büyüme ve Gelişim. E. N. Baysal Metin (Ed.), *Doğum öncesinden ergenliğe çocuk gelişimi* içinde (s. 1-22). Ankara: Pegem Akademi.
- Erdoğan, F. (2018). *İki dünya arasında: işitme engelli ebeveynlerin işiten çocuklarının (CODA'ların) aile ve iletişim deneyimleri* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Aile Danışmanlığı Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Erikson, E. H. (1980). *Identity and the life cycle*. ABD: W. W. Norton & Company.
- Gertz, G., & Boudreault, P. (2016). *The SAGE deaf studies encyclopedia*. ABD: Sage Publications.

- Gökçay, E. G., Köklük, S., Kayadibi, F., Eraslan, İ. E., & Çalışkan, M. (2000). Çocuklarda ilk iki yılda gelişimi etkileyen faktörler. *İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası*, 63(4), 395-405.
- Güneş, F. (2010). Ninnilerin çocukların dil ve zihinsel gelişimine etkisi. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 2(3), 27-38.
- Hadjikakou, K., Christodoulou, D., Hadjidemetri, E., Konidari, M. ve Nicolaou, N. (2009). The experiences of Cypriot hearing adults with deaf parents in family, school, and society. *Journal of Deaf studies and Deaf education*, 14(4), 486-502.
- Hart, B. ve Risley, T. R. (2003). The early catastrophe: The 30 million word gap by age 3. *American educator*, 27(1), 4-9.
- Hartup, W. W. (1996). The company they keep: Friendships and their developmental significance. *Child development*, 67(1), 1-13.
- Höl, Ş. (2017). *Annelerin çocuklarına yönelik iletişim becerilerinin 5-6 yaş grubu çocuklarının iletişim becerileri üzerindeki yordayıcı etkisi* (Yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Temel Eğitim Ana Bilim Dalı Okul Öncesi Öğretmenliği Bilim Dalı, Denizli.
- İnanç, B. Y., Atıcı, M. K. ve Bilgin, M. (2019). *Gelişim psikolojisi I*. Ankara: Pegem Akademi.
- Kanto, L., Huttunen, K. ve Laakso, M.-L. (2013). Relationship between the linguistic environments and early bilingual language development of hearing children in Deaf-parented families. *Journal of Deaf studies and Deaf education*, 18(2), 242-260.
- Karaca, S. ve Öngün, E. (2017). Ninnilerle büyüme. *JAREN/Hemşirelik Akademik Araştırma Dergisi*, 3(1), 28-32.
- Karacan, E. (1998). *Yaşamın ilk bir yılında anne-bebek etkileşimi ve bebeklerde dil gelişimi* (Yayınlanmamış tıpta uzmanlık tezi). Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Psikiyatrisi Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Kisilevsky, B. S., Hains, S. M., Brown, C. A., Lee, C. T., Cowperthwaite, B., Stutzman, S. S., Swansburg, M. L., Lee, K., Xie, X. ve Huang, H. (2009). Fetal sensitivity to properties of maternal speech and language. *Infant Behavior and Development*, 32(1), 59-71.
- Küçükturan, G. ve Keleş, S. (2019). Sosyal Duygusal Gelişim. A. K. Akyol (Ed.), *Erken çocukluk döneminde gelişim I (0-36 ay)* içinde (s. 317-362). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Küçükunal, I. S. (2021). Dil Gelişimi. A. D. Ö. Özçelik (Ed.), *Çocuk gelişimi* içinde (s. 65-84). Ankara: Pegem Akademi.
- Levinger, M. ve Orlev, L. (2008). What deaf parents "hear". *Journal of International Social Research*, 1(4), 413-430.
- Malik, S. ve Jabeen, T. (2016). Role playing and extraversion in hearing children of deaf parents. *Science International*, 28(3), 2915-2919.
- Meadow-Orlans, K. P. (1997). Effects of mother and infant hearing status on interactions at twelve and eighteen months. *The Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 2(1), 26-36.
- Moore, M. S., & Levitan, L. (1993). *For hearing people only*. ABD: M S M Productions, Limited.

- Moroe, N. F. ve De Andrade, V. (2018). Hearing children of deaf parents: Gender and birth order in the delegation of the interpreter role in culturally deaf families. *African Journal of Disability*, 7(1), 1-10.
- Murphy, J. ve Slorach, N. (1983). The language development of pre-preschool hearing children of deaf parents. *International Journal of Language & Communication Disorders*, 18(2), 118-127.
- Özpolat, M. (2020). *Erken çocukluk döneminde iki dilliliğin çocukların alıcı ve ifade edici dil gelişimine etkisinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Çocuk Gelişimi Ana Bilim Dalı, Malatya.
- Preston, P. (1995). Mother father deaf: the heritage of difference. *Social science & medicine*, 40(11), 1461-1467.
- Santrock, J. W. (2014). *Yaşam boyu gelişim* (G. Yüksel, Çev.). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Seven, Y. ve Göl-Güven, M. (2016). Bir dil iki dünya: Sağır anne babanın işiten çocuğu olmak. *E. Arık, Ellerle Konuşmak: Türk İşaret Dili Araştırmaları*, 389-410.
- Shattuck, R. (1980). *The forbidden experiment: The story of the wild boy of Aveyron*. ABD: Farrar Straus Giroux.
- Singleton, J. L. ve Tittle, M. D. (2000). Deaf parents and their hearing children. *Journal of Deaf studies and Deaf education*, 5(3), 221-236.
- Suat, K. (2011). Erken çocuklukta bilişsel gelişim ve dil gelişimi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(21), 1-21.
- Temel, F., Ekici, B. K. ve İmir, M. (2018). Dil Gelişimi. N. Aral ve F. Temel (Ed.), *Çocuk gelişimi içinde* (s. 200-234). Ankara: Hedef CS.
- Ting, L. W., Hao, J. ve Ching-Chiuan, Y. (2013). Designing a communication device for deaf parents and a hearing infant. 5th International Congress of International Association of Societies of Design Research (IASDR 2013) Tokyo.
- Toohy, E. N. (2010). Phonological development in hearing children of deaf parents. (Honors Scholar Theses). The Department of Linguistics and the Department of Communication Disorders University of Connecticut, ABD.
- Turan, F. ve Gündüz, S. (2020). İletişim ve Dil Gelişimi. F. Acarlar ve Ö. Diken (Eds.), *Yetersizliği olan bireylerin dil ve iletişim becerilerinin desteklenmesi içinde* (s. 57-75). Ankara: Pegem Akademi.
- Turan, F. ve Topcu, Z. G. (2019). İletişim ve Dil Gelişimi. E. N. Baysal Metin (Ed.), *Doğum öncesinden ergenliğe çocuk gelişimi içinde* (s. 123-162). Ankara: Pegem Akademi.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. (t.y.). <https://sozluk.gov.tr/>
- Türk İşaret Dili ve Tercümanları Derneği. (t.y.). <http://www.tidted.org/isaret-dili-nedir/>
- Yapıcı, Ş. (2006). Çocukta dil gelişimi. *Journal of Human Sciences*, 8(1), 1-17.
- Yazıcı, Z. (2020). 0-36 Aylık Çocuklarda Dil Gelişimi. P. Ünüvar (Ed.), *Bebeklik döneminde gelişim ve eğitim içinde* (s. 173-208). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Yıldırım, G. (2020). Kelime öğrenme sürecini etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi. *International Journal of Current Approaches in Language, Education and Social Sciences*, 2(1), 215-231.